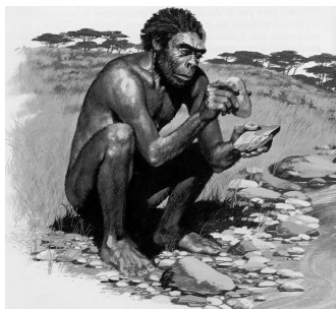

J.V.Stalin

O dialektickom a historickom materializme

O dialektickom a historickom materializme

J.V. Stalin – september roku 1938

Dialektický materializmus je svetonázor marxisticko-leninskej strany. Nazýva sa dialektickým materializmom preto, že hľadisko, z ktorého skúma prírodné javy, jeho metóda skúmania prírodných javov, jeho metóda poznávania týchto javov je *dialektická*, kým jeho vysvetľovanie prírodných javov, jeho ponímanie prírodných javov, jeho teória je *materialistická*.

K. Marx a F. Engels

Historický materializmus je rozšírením téz dialektického materializmu na skúmanie spoločenského života a aplikovaním téz dialektického materializmu na javy spoločenského života, na skúmanie spoločnosti a na skúmanie dejín spoločnosti.

Marx a Engels, charakterizujú svoju dialektickú metódu, odvolávajú sa obyčajne na Hegla, ako na filozofa, ktorý sformuloval hlavné črty dialektiky. To však ešte neznamená, že Marxova a Engelsova dialektika je totožná s Heglovou dialektikou. V skutočnosti Marx a Engels prevzali z Heglovej dialektiky iba „racionálne jadro“, keď odhodili heglovskú idealistickú škrupinu a rozvinuli dialektiku ďalej, aby jej dali vedeckú formu.

„Moja dialektická metóda,“ hovorí Marx, „je vo svojom základe odlišná nielen od Heglovej metódy, ale je jej priamym protikladom. Pre Hegla je proces myslenia, ktorý pod pojmom idey premieňa dokonca samostatný subjekt, demiurgom (tvorcom) skutočnosti, ktorá predstavuje len jeho vonkajší prejav. Pre mňa, naopak ideálne nie je nič iné ako materiálno, presadené do ľudskej hlavy a v nej pretvorené.“ (K. Marx: Doslov k druhému nemeckému vydaniu I. zväzku Kapitálu.)

Marx a Engels, charakterizujú svoj materializmus, odvolávajú sa obyčajne na Feuerbacha ako na filozofa, ktorý znova vydobyl materializmu jeho oprávnenie. To však neznamená, že Marxov a Engelsov materializmus je totožný s Feuerbachovým materializmom. V skutočnosti Marx a Engels prevzali z Feuerbachovho materializmu jeho „základné jadro“, ďalej ho rozvinuli vo vedecko-filozofickú teóriu materializmu a odhodili jeho idealistické a nábožensko-etické nánosy. Je známe, že Feuerbach, i keď bol v podstate materialista, bol proti názvu – materializmus. Engels neraz vyhlásil, že Feuerbach, „nehľadiac na materialistický základ, nevyslobodil sa ešte zo starých idealistických pút“, že „skutočný Feuerbachov idealizmus hneď vystupuje na povrch, len čo pristúpime k jeho etike a k filozofii náboženstva“. (K. Marx a F. Engels, zv. 14, str. 652-654)

Dialektika pochádza z gréckeho slova „dialego“, čo znamená viesť rozhovor, viesť polemiku. Pod dialektikou rozumeli v staroveku umenie dôjsť k pravde odhaľovaním protirečení v usudzovaní protivníka a prekonaním týchto protirečení. V staroveku sa niektorí filozofi nadržávali, že odhalenie protirečení v myslení a stretnutie sa protikladných mienok je najlepším prostriedkom na odhalenie pravdy. Tento dialektický spôsob myslenia, rozšírený neskôr na prírodné javy, premenil sa na dialektickú metódu poznávania prírody, na metódu, ktorá ponímala prírodné javy ako večne sa pohybujúce a meniace, kým vývin prírody, ako výsledok vývinu protirečení v prírode, ako výsledok vzájomného pôsobenia protikladných síl v prírode.

1. Marxistickú dialektickú metódu charakterizujú tieto hlavné črty:

a) V protiklade k metafyzike dialektika poníma prírodu nie ako náhodný zhluk vecí a javov, navzájom oddelených, navzájom izolovaných a na sebe nezávislých, ale ako súvislý, jednotný celok, kde veci a javy sú vzájomne organicky späté, sú na sebe závislé a vzájomne sa podmieňujú. Preto dialektická metóda súdi, že ani jeden jav v prírode nemožno pochopiť, ak ho vezmeme izolovane, mimo súvislosti s okolitými javmi, lebo hociktorý jav v hociktovej oblasti prírody môže sa zmeniť v nezmysel, ak ho skúmame mimo súvislosti s okolitými podmienkami, oddelene od nich, a naopak, hociktorý jav možno pochopiť a zdôvodniť, ak je skúmaný v nerozlučnej súvislosti s okolitými javmi, vo svojej podmienenosti okolitými javmi.

b) V protiklade k metafyzike dialektika poníma prírodu nie ako stav pokoja a nehybnosti, stagnácie a nemenlivosti, ale ako stav nepretržitého pohybu a zmeny, nepretržitej obnovy

a vývinu, kde vždy niečo vzniká a vyvíja sa, niečo zaniká a odumiera. Preto dialektická metóda vyžaduje, aby sa javy skúmali nielen z hľadiska ich vzájomnej súvislosti a podmienenosti, ale aj z hľadiska ich pohybu, ich zmeny, ich vývinu, z hľadiska zrodu a odumierania. Pre dialektickú metódu je dôležité predovšetkým nie to, čo sa zdá v danej chvíli pevným, no začína už odumierať, ale to, čo vzniká a vyvíja sa, i keď sa to zdá byť v danej chvíli nepevné, lebo z hľadiska dialektickej metódy je neprekonateľné len to, čo vzniká a vyvíja sa.

„Celá príroda,“ hovorí Engels, „počínajúc najmenšími časticami až po najväčšie telesá, počínajúc pieskovým zrnom a končiac slnkom, počínajúc prvokami a končiac človekom, je vo večnom vznikaní a zanikaní, v nepretržitom toku, v neustálom pohybe a zmene.“ (Tamže, str.484)

Preto, hovorí Engels, dialektika „chápe veci a ich rozumové odrazy predovšetkým v ich vzájomnej súvislosti, v ich spojení, v ich pohybe, v ich vznikaní a zanikaní“. (K. Marx a F. Engels, zv. 14, str. 23)

c) V protiklade k metafyzike dialektika skúma proces vývinu nie ako prostý proces rastu, ale ako taký vývin, ktorý prechádza od nepatrných a skrytých kvantitatívnych zmien ku zmenám zjavným, ku zmenám základným, ku zmenám kvalitatívnym, pričom kvalitatívne zmeny nastá-

vajú nie postupne, ale rýchlo, nenazdajky, v podobe skákavého prechodu z jedného stavu do druhého, nastávajú nie náhodne, ale zákonite, nastávajú ako dôsledok nahromadenia nepozorovateľných a postupných kvantitatívnych zmien.

Preto dialektická metóda súdi, že proces vývinu treba chápať nie ako pohyb v kruhu, nie ako prosté opakovanie toho, čo už bolo, ale ako pohyb postupujúci, ako pohyb po vzostupnej čiare, ako prechod od starého kvalitatívneho stavu k novému kvalitatívnemu stavu, ako vývin od jednoduchého k zložitému, od nižšieho k vyššiemu.

„Príroda,“ hovorí Engels, „je skúšobným kameňom dialektiky a súčasná prírodoveda, ktorá poskytla pre túto skúšku neobyčajne bohatý a každým dňom sa zväčšujúci materiál, tým dokázala, že v prírode koniec koncom sa všetko deje dialekticky a nie metafyzicky a nie metafyzicky, že príroda sa nepohybuje vo večne jednotvárnom, neustále znova sa opakujúcom kruhu, ale že prežíva skutočnú históriu. Tu predovšetkým treba poukázať na Darwina, ktorý zasadil najmocnejší úder metafyzickému ponímaniu prírody, keď dokázal, že celý súčasný organický svet, rastliny a živočíchy, a teda aj človek, je produktom vývinového procesu, trvajúceho milióny rokov.“ (Tamže, str. 23)

Charakterizujúc dialektický vývin ako prechod od kvantitatívnych zmien ku kvalitatívnym zmenám, Engels hovorí:

„Vo fyzike... každá zmena je prechodom kvantity v kvalitu – následkom kvantitatívnej zmeny množstva vlastného pohybu telesa alebo následkom množstva pohybu hocakej formy, ktoré mu je odovzdané. Tak napríklad teplota vody nemá spočiatku nijaký význam pre jej skupalinové skupenstvo; avšak pri zvyšovaní teploty tekúcej vody nastáva okamih, keď sa tento stav súdržnosti mení a voda sa premieňa na paru, v druhom prípade na ľad... Tak isto je potrebná určitá minimálna intenzita prúdu, aby platínový drôt začal svietiť; zrovna tak každý kov má svoju teplotu tavenia; zrovna tak každá tekutina má pri istom tlaku svoj určitý bod mrazu a varu, pokiaľ sme schopní našimi prostriedkami dosiahnuť príslušnú teplotu; zrovna tak má napokon každý plyn svoj kritický bod, pri ktorom ho možno príslušným tlakom a ochladením skvapalniť... Takzvané fyzikálne konštanty (body prechodu z jedného skupenstva do druhého. – J. St.) nie sú zväčša nič iné ako označenie uzlových bodov, kde kvantitatívne (zmena) pridanie alebo uberanie pohybu vyvoláva kvalitatívnu zmenu v skupenstve príslušného telesa, kde teda kvantita prechádza v kvalitu.“ (Tamže, str. 527-8)

Engels potom prechádza ku chémii a pokračuje:

„Chémii možno nazvať vedou o kvalitatívnych zmenách telies, ktoré nastávajú pod vplyvom zmeny kvantitatívneho zloženia. To už vedel sám Hegel... Vezmime si kyslík: ak sa zlúčia v molekulu tri atómy a nie ako obyčajne dva, dostávame ozón – teleso, ktoré sa príkro odlišuje svojim zápachom a účinkom od obyčajného kyslíka. A čo máme povedať o rozličných proporciách, v ktorých sa kyslík zlučuje s dusíkom alebo sírou, a z ktorých každá dáva teleso, kvalitatívne odlišné od všetkých ostatných telies!“ (Tamže, str. 528)

Napokon, kritizujúc Dühringa, ktorý na plné ústa hane Hegla, a hneď potajomky preberá od neho známu tézu, že prechod z ríše nevnímajúceho sveta do ríše vnímania, z ríše anorganického sveta do ríše organického života je skok do nového stavu, Engels hovorí:

„To je heglovská uzlová čiara vzťahov miery, kde čisto kvantitatívne pribúdanie alebo ubúdanie vyvoláva v určitých uzlových bodoch kvalitatívny skok, ako napr. pri zohrievaní alebo ochladzovaní vody, kde bod varu a mrazu sú tými uzlami, v ktorých sa uskutočňuje – za normálneho tlaku – skok do nového skupenstva, kde kvantita prechádza v kvalitu.“ (Tamže, str. 45-46)

d) v protiklade k metafyzike dialektika vychádza z toho, že prírodným predmetom, prírodným javom sú vlastné vnútorné protirečenia, lebo všetky majú svoju zápornú a kladnú stránku, svoju minulosť a budúcnosť, to, čo dožíva, a to, čo sa vyvíja, že boj týchto protikladov, boj medzi starým a novým, medzi odumierajúcim a rodiacim sa, medzi dozrievajúcim a vyvíjajúcim sa, tvorí vnútorný obsah vývinového procesu, vnútorný obsah premeny kvantitatívnych zmien na kvalitatívne.

Preto dialektická metóda súdi, že proces vývinu od nižšieho k vyššiemu neprebíha ako harmonické rozvíjanie javov, lež ako prejavovanie sa protirečení, ktoré sú vlastné predmetom a javom, ako „boj“ protikladných tendencií, pôsobiacich na základe týchto protirečení.

„Vo vlastnom zmysle dialektika,“ hovorí Lenin, „je skúmanie protirečení v samotnej podstate predmetov.“ (Lenin: Filozofické zošity, str. 263)

A ďalej:

„Vývin je „boj“ protikladov.“ (Lenin, zv. XIII, str.301)

Také sú v krátkosti hlavné črty marxistickej dialektickej metódy.

Nie je ťažko pochopiť, aký obrovský význam má rozšírenie téz dialektickej metódy na skúmanie spoločenského života a na štúdium dejín spoločnosti, aký obrovský význam má aplikovanie týchto zákonov na dejiny spoločnosti, na praktickú činnosť strany proletariátu.

Ak niet na svete izolovaných javov, ak sú všetky javy navzájom spojené a ak sa navzájom podmieňujú, je jasné, že každé spoločenské hnutie v dejinách treba hodnotiť nie z hľadiska „večnej spravodlivosti“ alebo nejakej inej apriórnej idey, ako to často robia historici, ale z hľadiska tých podmienok, ktoré utvorili toto zriadenie a toto spoločenské hnutie a s ktorými sú oni späté.

Otokárske zriadenie je pri dnešných podmienkach nezmysel, protiprírodzená hlúposť. Otokárske zriadenie je v podmienkach rozkladajúceho sa prapôvodného pospolného zriadenia úplne

pochopiteľný a zákonitý jav, pretože znamená krok vpred v porovnaní s prapôvodným spoločným zriadením.

Požiadavka buržoázno-demokratickej republiky bola za jestvovania cárizmu a buržoáznej spoločnosti, povedzme roku 1905 v Rusku, úplne pochopiteľná, správna a revolučná, pretože buržoázna republika znamenala vtedy krok vpred. Požiadavka buržoázno-demokratickej republiky je pri našich terajších podmienkach v ZSSR nezmyselná a kontrarevolučná, lebo buržoázna republika je v porovnaní so sovietskou republikou krokom dozadu.

Všetko závisí od podmienok, miesta a času.

Je pochopiteľné, že bez takéhoto historického ponímania spoločenských javov nemôže jestvovať a vyvíjať sa historická veda, pretože len takéto ponímanie chráni historickú vedu pred tým, aby sa nepremenila na chaos náhod a na hľbu najnezmyselnejších omylov.

Ďalej. Ak je svet v nepretržitom pohybe a vývine, ak je odumieranie starého a vzrast nového zákonom vývinu, je jasné, že niet viac „neotrasiteľných“ spoločenských zriadení, „večných princípov“ súkromného vlastníctva a vykorisťovania, „večných ideí“ podrobenia roľníkov statkárom a robotníkov kapitalistom.

Kapitalistické zriadenie možno teda vymeniť socialistickým zriadením zrovna tak, ako kapitalistické zriadenie vymenilo svojho času feudálne zriadenie.

Treba sa teda orientovať nie na tie vrstvy spoločnosti, ktoré sa už viac nerozvíjajú, i keď sú teraz prevládajúcou silou, ale na tie vrstvy, ktoré majú budúcnosť, i keď nie sú teraz prevládajúcou silou.

V osemdesiatych rokoch 19. storočia, v období, keď marxisti bojovali proti národníkom, tvoril proletariát v Rusku nepatrnú menšinu v porovnaní s individuálnym roľníctvom, tvoriacim obrovskú väčšinu obyvateľstva. Proletariát sa však ako trieda vyvíjal, kým roľníctvo sa ako trieda rozpadalo. A práve preto, že sa proletariát ako trieda vyvíjal, orientovali sa marxisti na proletariát. A nepomýlili sa, lebo ako je známe, proletariát potom vyrástol z nepatrnej sily na prvoradú historickú a politickú silu.

Teda, aby sme sa v politike nepomýlili, musíme hľadiť vpred, a nie nazad.

Ďalej. Ak prechod z pozvoľných kvantitatívnych zmien do rýchlych a nečakaných kvalitatívnych zmien je zákonom vývinu, je jasné, že revolučné prevraty, uskutočňované utláčanými triedami, sú úplne prirodzenými a nevyhnutnými zjavmi.

Prechod od kapitalizmu k socializmu a oslobodenie robotníckej triedy od kapitalistického útľaku možno teda uskutočniť nie pozvoľnými zmenami, nie reformami, ale len kvalitatívnou zmenou kapitalistického zriadenia, revolúciou.

Teda, aby sme sa v politike nepomýlili, musíme byť revolucionármi, a nie reformistami.

Ďalej. Ak vývin prebieha ako prejavovanie sa vnútorných protirečení, ako stratanie sa protikladných síl na podklade týchto protirečení, aby sa tieto protirečenia prekonali, potom je jasné, že triedny boj proletariátu je úplne prirodzený a nevyhnutný zjav.

Neslobodno teda zastierať protirečenia kapitalistického zriadenia, lež ich treba odhaľovať a rozuzľovať, triedny boj neslobodno udusovať, lež ho treba dobojovať do konca.

Teda, aby sme sa v politike nepomýlili, musíme viesť nezmieriteľnú triednu proletársku politiku, a nie reformistickú politiku harmónie záujmov proletariátu a buržoázie, a nie kompromisnú politiku „vrastania“ kapitalizmu do socializmu.

Tak je to s marxistickou dialektickou metódou, ak ju aplikujeme na spoločenský život, na dejiny spoločnosti. Čo sa týka marxistického filozofického materializmu, tak vo svojej podstate je priamym protikladom filozofického idealizmu.

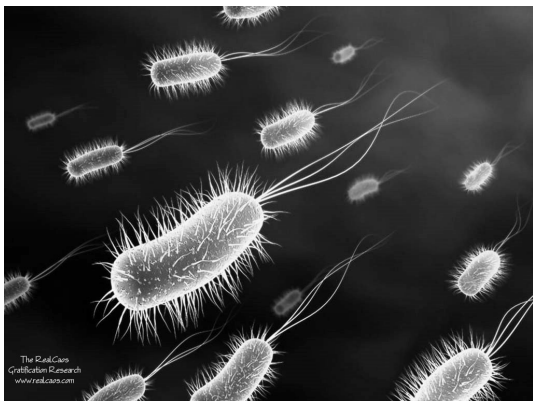
2. Marxistický filozofický materializmus charakterizujú tieto hlavné črty:

a) V protiklade k idealizmu, ktorý pokladá svet za stelesnenie „absolútnej idey“, „svetového ducha“, „vedomia“, vychádza Marxov filozofický materializmus z toho, že svet je svojou prirodzenosťou materiálny, že mnohotvárne javy vo svete sú rozličné podoby pohybujúcej sa hmoty, že vzájomná súvislosť a vzájomná podmienenosť javov, zisťované dialektickou metódou, sú zákonitosťami vývinu pohybujúcej sa hmoty, že svet sa vyvíja podľa zákonov pohybu a nepotrebuje nijakého „svetového ducha“.

„Materialistický svetonázor,“ hovorí Engels, „znamená prosto ponímať prírodu tak, aká je, bez vedľajších prídavkov.“ (K. Marx a F. Engels, zv.XIV, str.651)

Dotýkajúc sa materialistického náhľadu starovekého filozofa Herakleita, podľa ktorého „svet, jediný zo všetkého, nebol stvorený nikým z bohov a nikým z ľudí, ale bol, je a bude večne ži- vým ohňom, zákonite sa vznecujúcim a zákonite uhasínajúcim“, - Lenin hovorí: „Veľmi dobrý výklad princípov dialektického materializmu.“ (Lenin: Filozofické zošity, str.318)

b) V protiklade k idealizmu, ktorý tvrdí, že reálne jestvuje len naše vedomie, že materiálny svet, bytie a príroda jestvujú len v našom vedomí, v našich vnemoch, predstavách a pojmo- ch, vychádza marxistický filozofický materializ- mus z toho, že hmota, príroda a bytie sú ob- jektívnou realitou, jestvujúcou mimo vedomia a nezávisle od neho, že hmota je prvotná, pre- tože je zdrojom vnemov, predstáv a vedomia, kým vedomie je druhotné, odvodené, pretože je odrazom hmoty, odrazom bytia, že mysle- nie je produktom hmoty, ktorá dosiahla vo svojom vývine vysoký stupeň dokonalosti, a to – produktom mozgu, kým mozog je orgán

myslenia, že preto nemožno oddeľovať myslenie od hmoty, ak sa nechceme dopustiť hrubej chyby.

„Najzávažnejšou otázkou celej filozofie,“ hovorí Engels, „je otázka vzťahu myslenia k bytiu, ducha k prírode. ...Filozofi sa rozdelili na dva veľké tábory, podľa toho, ako odpovedali na túto otázku. Tí čo tvrdili, že duch jestvoval pred prírodou..., tvorili idealistický tábor. Tí, čo za podstatný princíp pokladali prírodu, priradili sa k rôznym škólám materializmu.“ (K. Marx, Vybrané diela, zv. I, str. 329)

A ďalej:

„Hmotný, zmyslove vnímateľný svet, ku ktorému sami patríme, je jediný skutočný svet... Naše vedomie a myslenie, nech sa zdá akokoľvek nadzmyslovým, je produktom hmotného, telesného orgánu, mozgu. Hmota nie je produktom ducha, ale duch sám je najvyšším produktom hmoty.“ (Tamže, str. 332)

Marx, dotýkajúc sa otázky hmoty a myslenia, hovorí:

„Nemožno oddeliť myslenie od hmoty, ktorá myslí. Hmota je subjektom všetkých zmien.“ (Tamže, str. 302)

Lenin, charakterizujúc marxistický filozofický materializmus, hovorí:

„Materializmus vôbec pokladá objektívne reálne bytie (hmotu) za nezávislé od vedomia, od vnímania a skúsenosti... Vedomie...je iba odrazom bytia, v najlepšom prípade približne verným (adekvátnym, ideálne presným) jeho odrazom.“ (Lenin, zv. XIII, str. 266-267)

A ďalej:

„Hmota je to, čo – pôsobiac na naše zmyslové orgány – spôsobuje vnímanie; hmota je objektívna realita, daná nám vo vnímaní... Hmota, príroda, bytie fyzické je prvotné, kým duch, vedomie, vnímanie, psychické je druhotné.“ (Tamže, str. 119-120)

„Obraz sveta je obrazom toho, ako sa hmota pohybuje a ako hmota myslí.“ (Tamže, str. 288)

„Mozog je orgánom myslenia.“ (Tamže, str. 125)

c) V protiklade k idealizmu, ktorý popiera možnosť poznať svet a jeho zákonitosti, neverí v hodnovernosť našich poznatkov, neuznáva objektívnu pravdu a súdi, že svet je plný „vecí osebe“, ktoré veda nemôže nikdy poznať, - marxistický filozofický materializmus vychádza z toho, že svet a jeho zákonitosti sú úplne poznateľné, že naše poznatky o zákonoch prírody, overené skúsenosťou, praxou, sú hod-

novernými poznatkami, ktoré majú význam objektívnych právd, že niet vo svete nepoznatel'ných vecí, ale sú len veci ešte nepoznané, ktoré budú odhalené a poznané úsilím vedy a praxe.

Engels, kritizujúc tézu Kanta a iných idealistov o nepoznatel'nosti sveta a nepoznatel'ných „vecí osebe“ a obhajujúc známu materialistickú tézu o hodnovernosti našich poznatkov, píše:

„Najrozhodnejším vyvrátením týchto ako aj všetkých ostatných vytáčok je prax, najmä experiment a priemysel. Ak môžeme dokázať správnosť nášho ponímania nejakého prírodného javu tým, že ho sami vyrobíme, že ho vytvoríme z jeho podmienok, ba ho prinútíme i slúžiť našim cieľom, tak skončujeme s kantovskou nepostihnutel'nou „vecou osebe“. Chemické látky, ktoré sa tvoria v tele živočíchov a rastlín, ostávali podobnými „vecami osebe“ tak dlho, dokiaľ ich organická chémia nezačala jednu po druhej pripravovať; tým sa „vec osebe“ zmenila na vec pre nás, ako napríklad alizarín, farbivo z moreny, ktoré teraz nezískavame z koreňov moreny, rastúcej na poli, ale oveľa lacnejšie a jednoduchšie z kameňouholného dehta. Kopernikova slnečná sústava bola po tristo rokov hypotézou. Keď však Leverrier na základe údajov tejto sústavy nie len dokázal, že musí jestvovať ešte jedna, dovtedy neznáma planéta, ale aj vypočítal miesto, ktoré zaujíma vo vesmíre, a keď potom Galle túto planétu skutočne našiel, bola Kopernikova sústava dokázaná.“ (K. Marx, Vybrané diela, zv. I, str. 330)

Lenin, vytýkajúc Bogdanovovi, Bazarovovi, Juškevičovi a iným Machovým stúpencom fideizmus (reakčná teória, dávajúca prednosť viere pred vedou) a obhajujúc známu materialistickú tézu, že naše vedecké poznatky o zákonitostiach v prírode sú hodnoverné, že vedecké zákony sú objektívnou pravdou, hovorí:

„Súčasný fideizmus vôbec nezavrhne vedu; zavrhne iba „prepiate nároky“ vedy, a to nárok na objektívnu pravdu. Ak jestvuje objektívna pravda (ako myslia materialisti), ak prírodoveda, odrážajúca vonkajší svet v „skúsenosti“ človeka, a jedine len prírodoveda nám môže podávať objektívnu pravdu, tak akýkoľvek fideizmus sa bezpodmienečne zavrhne.“ (Lenin, zv. XIII, str. 102)

Také sú v krátkosti charakteristické črty marxistického filozofického materializmu.

Lahko možno pochopiť, aký obrovský význam má rozšírenie téz filozofického materializmu na skúmanie spoločenského života, na skúmanie spoločenského života, na skúmanie dejín spoločnosti, aký obrovský význam má aplikovanie týchto téz na dejiny spoločnosti, na praktickú činnosť strany proletariátu.

Ak spojitosť prírodných javov a ich vzájomná podmienenosť sú zákonitosťami vývinu prírody, tak z toho vyplýva, že spojitosť a vzájomná podmienenosť javov spoločenského života taktiež nie sú náhodné, ale že sú zákonitosťami vývinu spoločnosti.

Spoločenský život a dejiny spoločnosti prestávajú teda byť zhľukom „náhod“, lebo dejiny spoločnosti sa stávajú zákonitým vývinom spoločnosti, a skúmanie dejín spoločnosti sa mení na vedu.

Praktická činnosť strany proletariátu musí sa teda zakladať nie na zbožných želaniach „vynikajúcich osôb“, nie na požiadavkách „rozumu“, „všeobecnej morálky“ atp., ale na zákonitostiach vývinu spoločnosti, na skúmaní týchto zákonitostí.

Ďalej. Ak je svet poznateľný a ak sú naše poznatky o zákonoch vývinu prírody hodnovernými poznatkami, ktoré majú význam objektívnej pravdy, tak z toho vyplýva, že spoločenský život, vývin spoločnosti sú taktiež poznateľnými, a vedecké poznatky o zákonoch vývinu spoločnosti sú hodnoverné poznatky, ktoré majú význam objektívnych pravd.

Veda o dejinách spoločnosti, nehľadiac na všetku zložitosť javov spoločenského života, môže sa teda stať tak isto exaktnou vedou, ako je povedzme biológia, schopnou využiť vývinové zákony spoločnosti na aplikovanie v praxi.

Strana proletariátu sa musí teda vo svojej praktickej činnosti spravovať nie nejakými náhodnými pohnútkami, lež vývinovými zákonmi spoločnosti, praktickými závermi z týchto zákonov.

Socializmus sa teda zo sna o lepšej budúcnosti ľudstva premieňa na vedu.

Spojitosť vedy a praktickej činnosti, spojenie teórie a praxe, ich jednota sa musí teda stať hviezdou, ukazujúcou cestu strane proletariátu.

Ďalej. Ak príroda, bytie, materiálny svet je prvotný, kým vedomie a myslenie druhotné, odvodené, ak materiálny svet je objektívnou realitou, ktorá jestvuje nezávisle od vedomia ľudí, kým vedomie je odrazom tejto objektívnej reality, potom z toho vyplýva, že materiálny život spoločnosti, jej bytie je tiež prvotné, kým jej duchovný život je druhotný, odvodený, že materiálny život spoločnosti je objektívnou realitou, ktorá jestvuje nezávisle od vôle ľudí, kým duchovný život je odrazom tejto objektívnej reality, odrazom bytia.

Prameň formovania duchovného života spoločnosti, prameň vzniku spoločenských ideí, spoločenských teórií, politických náhľadov, politických ustanovizní treba hľadať nie v samotných ideách, teóriách, náhľadoch a politických ustanovizniach, lež v podmienkach materiálneho života spoločnosti, v spoločenskom bytí, odrazom ktorého sú tieto idey, teórie, náhľady a pod.

Ak v rozličných obdobiach dejín spoločnosti badať rôzne spoločenské idey, teórie, náhľady a politické ustanovizne, ak v otrokárskom zriadení nachádzame jedny spoločenské idey, teórie, náhľady, politické ustanovizne, vo feudalizme – druhé, v kapitalizme – tretie, tak sa to vysvetľuje nie „prirodzenosťou“, nie „vlastnosťami“ samotných ideí, teórií, náhľadov a politických ustanovizní, ale rozličnými podmienkami materiálneho života spoločnosti v rôznych obdobiach spoločenského vývinu.

Aké je bytie spoločnosti, aké sú podmienky materiálneho života spoločnosti, také sú jej idey, teórie, politické náhľady a politické ustanovizne.

V spojitosti s tým Marx hovorí:

„Nie vedomie ľudí určuje ich bytie, ale, naopak, ich spoločenské bytie určuje ich vedomie.“ (K. Marx, Vybrané diela, zv.I, str.269)

Teda, aby sa strana proletariátu v politike nepomýlila a nedostala sa do polozenia prázdnych rojkov, musí vo svojej činnosti vychádzať nie z abstraktných „zásad ľudského rozumu“, ale z konkrétnych podmienok materiálneho života spoločnosti, ako rozhodujúcej sily spoločenského vývinu, nie zo zbožných želaní „veľkých ľudí“, ale z reálnych potrieb materiálneho života spoločnosti.

Pád utopistov, zahrnujúc medzi nich i národníkov, anarchistov, eserov, vysvetľuje sa medziiným tým, že neuznávali prvoradú úlohu podmienok materiálneho života spoločnosti vo vývine spoločnosti, a upadajúc do idealizmu, budovali svoju praktickú činnosť nie na podklade potrieb vývinu materiálneho života spoločnosti, ale nezávisle od nich a proti nim, budovali ju na základe „ideálnych plánov“ a „univerzálnych projektov“, odtrhnutých od reálneho života spoločnosti.

Sila a životnosť marxizmu-leninizmu spočíva v tom, že sa vo svojej praktickej činnosti opiera práve o potreby vývinu materiálneho života spoločnosti a nikdy sa neodtrháva od reálneho života spoločnosti.

Z Marxových slov však nevyplýva, že spoločenské idey, teórie, politické náhľady a politické ustanovizne nemajú význam v živote spoločnosti, že nemajú spiatocný účinok na spoločenské bytie, na vývin materiálnych podmienok spoločenského života. Hovorili sme tu zatiaľ o pôvode spoločenských ideí, teórií, náhľadov a politických ustanovizní, o ich vzniku, o tom, že duchovný život spoločnosti je odrazom podmienok jej materiálneho života. Čo sa týka významu spoločenských ideí, teórií, náhľadov a politických ustanovizní, čo sa týka ich úlohy v dejinách, tak historický materializmus ich nielen nepopiera, ale, naopak, podčiarkuje ich závažnú úlohu a význam v živote spoločnosti.

Spoločenské idey a teórie bývajú rozličné. Sú staré idey a teórie, ktoré sa vyžili a ktoré slúžia záujmom odumierajúcich síl spoločnosti. Ich význam spočíva v tom, že hamujú vývin spoločnosti, jej napredovanie. Sú nové, pokrokové idey a teórie, ktoré slúžia záujmom pokrokových síl spoločnosti. Ich význam spočíva v tom, že obľahčujú vývin spoločnosti a jej napredovanie, pričom nadobúdajú tým väčší význam, čím presnejšie odzrkadľujú potreby vývinu materiálneho života spoločnosti.

Nové spoločenské idey a teórie vznikajú len vtedy, keď vývin materiálneho života spoločnosti vytýčil spoločnosti nové úlohy.

Potom však, keď už vznikli, stávajú sa veľmi závažnou silou, ktorá uľahčuje vyriešiť nové úlohy, nastolené vývinom materiálneho života spoločnosti, ktorá uľahčuje spoločnosti napredovať. V tom sa práve zrači nesmierny organizujúci, mobilizujúci a pretvárajúci význam nových ideí, nových teórií, nových politických náhľadov a nových politických ustanovizní. Nové spoločenské idey a teórie vznikajú vlastne práve preto, že sú pre spoločnosť nevyhnutné, že bez ich organizujúceho, mobilizujúceho a pretvárajúceho pôsobenia nemožno vyriešiť dozreté úlohy vývinu materiálneho života spoločnosti. Nové spoločenské idey a teórie, ktoré vznikli na podklade nových úloh, nastolených vývinom materiálneho života spoločnosti, razia si cestu, stavajú sa majetkom ľudových mas, mobilizujú ich a organizujú ich proti odumierajúcim silám spoločnosti a tak uľahčujú zvrhnúť odumierajúce sily spoločnosti, ktoré hamujú vývin materiálneho života spoločnosti.

Tak spoločenské idey, teórie a politické ustanovizne, ktoré vznikli na podklade dozretých úloh vývinu materiálneho života spoločnosti, vývinu spoločenského bytia, samotné potom pôsobia na spoločenské bytie, na materiálny život spoločnosti, utvárajúce podmienky, nevyhnutné na to, aby do dôsledkov rozriešili dozreté úlohy materiálneho života spoločnosti a aby sa umožnil ďalší jeho vývin.

V spojitosti s tým Marx hovorí:

„Teória sa stáva materiálnou silou, len čo ovládne masy.“ (K. Marx a F. Engels, zv. I, str.406)

Teda, aby strana proletariátu mala možnosť pôsobiť na podmienky materiálneho života spoločnosti a urýchliť ich zlepšenie, musí sa oprieť o takú spoločenskú teóriu, o takú spoločenskú ideu, ktorá správne odzrkadľuje potreby vývinu materiálneho života spoločnosti a je preto schopná uviesť do pohybu širokú masu ľudu, je schopná ich zmobilizovať a zorganizovať z nich veľkú armádu proletárskej strany, pripravenú zničiť reakčné sily a prekliesniť cestu pokrokovým silám spoločnosti.

Pád „ekonomistov“ a menševikov sa medziiným vysvetľuje aj tým, že oni neuznávali mobilizujúcu, organizujúcu a pretvárajúcu úlohu pokrokovej teórie, pokrokovej idey, a upadajúc do vulgárneho materializmu, zredukovali ich úlohu takmer na nulu, čím odsudzovali stranu na pasivitu, na živorenie.

Sila a životnosť marxizmu-leninizmu spočíva v tom, že sa opiera o pokrokovú teóriu, ktorá správne odráža potreby vývinu materiálneho života spoločnosti, že stavia teóriu na náležitú výšku a pokladá si za svoju povinnosť úplne využiť jej mobilizujúcu, organizujúcu a pretvárajúcu silu.

Tak rieši historický materializmus otázku pomeru medzi spoločenským bytím a spoločenským vedomím, medzi podmienkami vývinu materiálneho života a vývinom duchovného života spoločnosti.

3. Historický materializmus

Ostáva objasniť otázku: Čo treba rozumieť z hľadiska materializmu pod „podmienkami materiálneho života spoločnosti“, ktoré koniec koncov určujú tvárnosť spoločnosti, jej idey, náhľady, politické ustanovizne atď.

Čo sú to vlastne „podmienky materiálneho života spoločnosti“, aké sú ich význačné črty?

Je nepochybné, že do pojmu „podmienky materiálneho života spoločnosti“ sa predovšetkým zahrnuje príroda, ktorá obklopuje spoločnosť, zemepisné prostredie, ktoré je jednou z nevyhnutných a stálych podmienok materiálneho života spoločnosti a, prirodzene, vplýva na vývin spoločnosti. Aká je úloha zemepisného prostredia vo vývine spoločnosti? Nie je azda zemepisné prostredie tou hlavnou silou, ktorá určuje tvárnosť spoločnosti, charakter spoločenského zriadenia ľudí, prechod od jedného zriadenia k druhému?

Historický materializmus odpovedá na túto otázku záporne.

Zemepisné prostredie je nesporne jednou zo stálych a nevyhnutných podmienok vývinu spoločnosti a, prirodzene, vplýva na vývin spoločnosti, - urýchľuje alebo spomaľuje priebeh vývinu spoločnosti. Avšak jeho vplyv nie je určujúcim vplyvom, pretože zmeny a vývin spoločnosti prebiehajú neporovnateľne rýchlejšie ako zmeny a vývin zemepisného prostredia. V priebehu troch tisíc rokov sa v Európe stačili vystriedať tri rôzne spoločenské zriadenia: prapôvodno-pospolné zriadenie, otrokárske zriadenie a feudálne zriadenie, kým vo východnej časti Európy, v ZSSR, sa vystriedali dokonca štyri spoločenské zriadenia. Zatiaľ sa za to isté obdobie zemepisné podmienky v Európe buď vôbec nezmenili, buď sa zmenili tak nepatrne, že sa zemepis ani len nezmieňuje o tom. To je i pochopiteľné. Na trochu závažnejšie zmeny zemepisného prostredia treba milióny rokov, zatiaľ čo i pre najzávažnejšie zmeny spoločenského zriadenia ľudí postačí niekoľko sto alebo pár tisíc rokov.

Z toho však vyplýva, že zemepisné prostredie nemôže byť hlavnou príčinou, určujúcou príčinou spoločenského vývinu, lebo to, čo zostáva takmer nezmenené v priebehu niekoľkých desiatok tisícročí, nemôže byť hlavnou príčinou vývinu toho, čo prekonáva podstatné zmeny v priebehu storočí.

Je nepochybné ďalej, že vzrast obyvateľstva, tá alebo ona hustota obyvateľstva je taktiež zahrnutá do pojmu „podmienky materiálneho života spoločnosti“, lebo ľudia sú nevyhnutným činiteľom podmienok materiálneho života spoločnosti a bez určitého minima ľudí nemôže byť nijakého materiálneho života spoločnosti. Nie je azda vzrast obyvateľstva tou hlavnou silou, ktorá určuje charakter spoločenského zriadenia ľudí?

Historický materializmus odpovedá na túto otázku záporne.

Vzrast obyvateľstva, pravda, má vplyv na vývin spoločnosti, urýchľuje alebo spomaľuje vývin spoločnosti, no nemôže byť hlavnou silou vývinu spoločnosti a jeho vplyv na vývin spoločnosti nemôže byť určujúcim vplyvom, pretože vzrast obyvateľstva sám osebe neposkytuje kľúč na vysvetlenie toho, prečo určité spoločenské zriadenie vystrieda práve také a také nové zriadenie,

a nie nejaké iné, prečo prapôvodno-pospolné zriadenie sa práve vystrieda otrokárskym zriadením, otrokárske zriadenie – feudálnym zriadením, feudálne zriadenie – buržoáznym a nie nejakým iným zriadením.

Keby vzrast obyvateľstva bol určujúcou silou spoločenského vývinu, vyššia hustota obyvateľstva by nevyhnutne musela vyvolať k životu primerane vyšší typ spoločenského zriadenia. V skutočnosti to však nebadáť. Hustota obyvateľstva v Číne je štyrikrát väčšia ako v USA, a predsa USA stoja vyššie z hľadiska spoločenského vývinu než Čína, lebo v Číne ešte stále vládne polofeudálne zriadenie, zatiaľ čo USA už dávno dosiahli najvyššie vývinové štádium kapitalizmu. Hustota obyvateľstva v Belgicku je devätnásť ráz väčšia než v USA a dvadsaťšesť ráz väčšia ako v ZSSR, a predsa USA stoja z hľadiska spoločenského vývinu vyššie než Belgicko, a za ZSSR zaostalo Belgicko o celú historickú epochu, lebo v Belgicku panuje kapitalistické zriadenie, zatiaľ čo ZSSR už skoncoval s kapitalizmom a nastolil vo svojej krajine socialistické zriadenie.

Z toho však vyplýva, že vzrast obyvateľstva nie je a nemôže byť hlavnou silou vývinu spoločnosti, určujúcou charakter spoločenského zriadenia a tvárnosť spoločnosti.

a) V čom teda spočíva hlavná sila v systéme podmienok materiálneho života spoločnosti, ktorá určuje tvárnosť spoločnosti, charakter spoločenského zriadenia, vývin spoločnosti od jedného zriadenia k druhému?

Za takúto silu pokladá historický materializmus spôsob získavať prostriedky pre život, nevyhnutné pre jestvovanie ľudí, spôsob výroby materiálnych statkov – potravu, odevu, obuv, obydlia, kuriva, výrobných nástrojov a pod., nevyhnutne potrebných, aby spoločnosť mohla žiť a vyvíjať sa.

Aby sme mohli žiť, musíme mať potravu, odev, obuv, obydlie, kurivo a pod., a aby sme mali tieto materiálne statky, musíme ich vyrábať, a aby sme ich mohli vyrobiť, musíme mať výrobné nástroje, pomocou ktorých ľudia vyrábajú potravu, odev, obuv, obydlie, kurivo a pod., musíme vedieť vyrábať tieto nástroje, musíme ich vedieť používať.

Výrobné nástroje, pomocou ktorých sa vyrábajú materiálne statky, ľudia, ktorí uvádzajú výrobné nástroje do pohybu a ktorí uskutočňujú výrobu materiálnych statkov vďaka určitej skúsenosti vo výrobe a zručnosti v práci – všetky tieto faktory spolu tvoria výrobné sily spoločnosti.

No výrobné sily sú len jednou stránkou výroby, len jednou

stránkou spôsobu výroby, ktorá vyjadruje vzťah ľudí k veciam a silám prírody, ktorých sa používa na výrobu materiálnych statkov. Druhou stránkou výroby, druhou stránkou spôsobu výroby sú vzájomné vzťahy ľudí v procese výroby, výrobné vzťahy ľudí. Ľudia bojujú s prírodou a využívajú prírodu na výrobu materiálnych statkov nie navzájom izolovaní, nie ako navzájom odlúčení jednotlivci, ale spoločne, v skupinách, v spoločnostiach. Preto výroba je vždy a pri každých podmienkach spoločenskou výrobou. Ľudia, vyrábajúc materiálne statky, utvárajú medzi sebou tie alebo ony vzájomné vzťahy vo výrobe, tie alebo ony výrobné vzťahy. Tieto vzťahy môžu byť vzťahmi spolupráce a vzájomnej pomoci ľudí, oslobodených od vykorisťovania, môžu byť vzťahmi nadvlády a podriadenosti, môžu byť napokon prechodnými vzťahmi od jednej formy výrobných vzťahov ku druhej forme. No nech by mali výrobné vzťahy akýkoľvek charakter, sú – vždy a vo všetkých zariadeniach – práve tak nevyhnutným prvkom výroby ako aj výrobné sily spoločnosti.

„Vo výrobe,“ hovorí Marx, „pôsobia ľudia nielen na prírodu, ale i jeden na druhého. Nemôžu vyrábať, ak určitým spôsobom nespolupracujú a svoju činnosť si navzájom nevymieňajú. Aby ľudia mohli vyrábať, vstupujú do určitých spojitostí a vzťahov a len prostredníctvom týchto spoločenských spojitostí a vzťahov jestvuje ich vzťah k prírode, deje sa výroba.“ (K. Marx a F. Engels, zv.5, str. 429)

Teda výroba, spôsob výroby zahrnuje v sebe tak výrobné sily spoločnosti, ako aj výrobné vzťahy ľudí, a je teda stelesnením ich jednoty v procese výroby materiálnych statkov.

b) Prvá zvláštnosť výroby spočíva v tom, že nikdy neustrnie na dlhý čas na jednom bode, že je neustále v stave zmeny a vývinu, pričom zmeny v spôsobe výroby nevyhnutne vyvolávajú zmenu celého spoločenského zriadenia, spoločenských ideí, politických náhľadov a politických ustanovizní, vyvolávajú prestavbu celého spoločenského a politického systému. Na rozličných stupňoch vývinu používajú ľudia rôzne spôsoby výroby, alebo, jednoduchšie povedané, vedú rozličný spôsob života. V prapôvodnej spoločnosti jestvuje jeden spôsob výroby, v otroctve druhý spôsob výroby, vo feudalizme tretí spôsob výroby atď. V súhlase s tým i spoločenské zriadenia ľudí, ich duchovný život, ich náhľady a ich politické ustanovizne bývajú rozličné.

Aký spôsob výroby má spoločnosť, taká je v podstate i samotná spoločnosť, také sú jej idey a teórie, politické náhľady a ustanovizne.

Alebo, jednoduchšie povedané: Aký je spôsob života ľudí, taký je spôsob ich myslenia. (Podčiarknuté SZM)

To znamená, že dejiny vývinu spoločnosti sú predovšetkým dejinami vývinu výroby, dejinami spôsobov výroby, ktoré sa vzájomne zamieňajú v priebehu storočí, dejinami vývinu výrobných síl a výrobných vzťahov ľudí.

Dejiny spoločenského vývinu sú teda zároveň dejinami výrobcov materiálnych statkov, dejinami pracujúcich mäs, ktoré sú hlavnými silami výrobného procesu a ktoré uskutočňujú výrobu materiálnych statkov, nevyhnutných pre jestvovanie spoločnosti.

Ak chce byť historická veda skutočnou vedou, nemôže teda už obmedzovať dejiny spoločenského vývinu na činy kráľov a vojvodcov, na činy „dobyvateľov“ a „podmaniteľov“ štátov, ale musí sa predovšetkým zaoberať dejinami výrobcov materiálnych statkov, dejinami pracujúcich mas, dejinami národov.

Kľúč k skúmaniu zákonov dejín spoločnosti treba teda hľadať nie v hlavách ľudí, v náhľadoch a ideách spoločnosti, ale v spôsobe výroby, používanom spoločnosťou v každom danom období – v ekonomike spoločnosti.

Najprednejšou úlohou historickej vedy je teda skúmať a odhaľovať zákony výroby, zákony rozvoja výrobných síl a výrobných vzťahov, zákony hospodárskeho vývinu spoločnosti.

Strana proletariátu, ak chce byť skutočnou stranou, musí teda predovšetkým poznať zákony vývinu výroby, zákony hospodárskeho vývinu spoločnosti.

Aby sa teda strana proletariátu v politike nepomýlila, musí vychádzať tak pri vypracovaní svojho programu, ako aj vo svojej praktickej činnosti predovšetkým zo zákonov vývinu výroby, zo zákonov hospodárskeho vývinu spoločnosti.

c) Druhá zvláštnosť výroby spočíva v tom, že jej zmeny a vývin sa vždy začínajú zmenami a vývinom výrobných síl, predovšetkým zmenami a vývinom výrobných síl, predovšetkým zmenami a vývinom výrobných nástrojov. Výrobné sú teda najrýchlejšie sa meniacim a najrevolučnejším prvkom výroby. Najprv sa menia a rozvíjajú výrobné sily spoločnosti, a potom v závislosti od týchto zmien a v súhlase s nimi sa menia výrobné vzťahy ľudí, hospodárske vzťahy ľudí. No to neznamena, že výrobné vzťahy nemajú vplyv na rozvoj výrobných síl a že výrobné sily nezávisia od výrobných vzťahov. Výrobné vzťahy, vyvíjajúce sa v závislosti od rozvoja výrobných síl, samotné zasa spätne pôsobia na vývin výrobných síl a urýchľujú ho alebo spomaľujú. Pritom treba poznamenať, že výrobné vzťahy nemôžu príliš dlho zaostávať za vzrastom výrobných síl a byť s ním v protirečení, pretože výrobné sily sa môžu v plnej miere rozvíjať len vtedy, ak výrobné vzťahy zodpovedajú charakteru a stavu výrobných síl a ak poskytujú voľný priestor rozvoju výrobných síl. Preto, nech by výrobné vzťahy akokoľvek zaostávali za rozvojom výrobných síl, musia – skôr alebo neskôr – sa dostať do súladu – a skutočne prichádzajú do súladu - s úrovňou vývinu výrobných síl, s charakterom výrobných síl. Inak by došlo k podstatnému porušeniu jednoty výrobných síl a výrobných vzťahov v systéme výroby k poruche v celkovej výrobe, ku kríze výroby, k ničeniu výrobných síl.

Príkladom nesúladu výrobných vzťahov s charakterom výrobných síl, príkladom konfliktu medzi nimi sú hospodárske krízy v kapitalistických krajinách, kde súkromno-kapitalistické vlastníctvo výrobných prostriedkov je v krikľavom nesúlade so spoločenským charakterom výrobného procesu. S charakterom výrobných síl. Výsledkom tohto nesúladu sú hospodárske krízy, ktoré vedú k zničeniu výrobných síl, pričom samotný tento nesúlad je hospodárskym základom sociálnej revolúcie, ktorej poslanie je zničiť terajšie výrobné vzťahy a vytvoriť nové, zodpovedajúce charakteru výrobných síl.

A naopak, príkladom úplného súladu výrobných vzťahov s charakterom výrobných síl je socialistické národné hospodárstvo vo ZSSR, kde spoločenské vlastníctvo výrobných prostriedkov je v úplnom súlade so spoločenským charakterom výrobného procesu a kde preto niet hospodár-

ských kríz ani ničenia výrobných síl. Výrobné sily nie sú teda len najrýchlejšie sa meniacim a najrevolučnejším prvkom výroby. Sú zároveň určujúcim prvkom rozvoja výroby. Aké sú výrobné sily, také musia byť i výrobné vzťahy. Ak stav výrobných síl odpovedá na otázku, akými výrobnými nástrojmi si ľudia vyrábajú potrebné materiálne statky, tak stav výrobných vzťahov odpovedá už na ďalšiu otázku: komu patria výrobné prostriedky (pôda, lesy, vody, nerastné bohatstvá, suroviny, výrobné nástroje, podnikové budovy, dopravné a spojovacie prostriedky atď.), kto disponuje výrobnými prostriedkami, či celá spoločnosť alebo jednotlivci, skupiny a triedy, ktoré ich využívajú na vykorisťovanie iných osôb, skupín a tried.

Manufaktúra

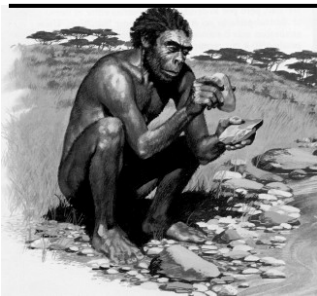
Schematický obraz vývinu výrobných síl od najstarších čias až do dneška je takýto: prechod od primitívnych kamenných nástrojov k luku a šípom a v súvislosti s tým prechod od poľovníckeho spôsobu života k ochočovaniu zvierat a primitívnemu chovu dobytky; prechod od kamenných nástrojov ku kovovým nástrojom (železná sekera, pluh so železným lemešom atď.) a v zhode s tým prechod k pestovaniu rastlín

a k poľnohospodárstvu; ďalšie zdokonalenie kovových nástrojov na spracovávanie látok, prechod ku kováčskemu mechu, prechod k hrnčiarskej výrobe a v zhode s tým rozvoj remesla, oddelenie remesla od poľnohospodárstva, rozvoj samostatnej remeselnej a potom manufaktúrnej výroby; prechod od remeselných výrobných nástrojov ku stroju a premena remeselnej a manufaktúrnej výroby na strojový priemysel; prechod k systému strojov a vznik novodobého zmechanizovaného veľkopriemyslu – taký je všeobecný, ďaleko neúplný obraz rozvoja výrobných síl v spoločnosti v priebehu histórie ľudstva. Pritom je pochopiteľné, že rozvoj a zdokonaľovanie výrobných nástrojov bolo dielom ľudí, ktorí mali vzťah k výrobe, a nie nezávisle od ľudí, takže spolu so zmenou a rozvojom výrobných nástrojov sa menili a vyvíjali ľudia ako najdôležitejší prvok výrobných síl, menili sa a vyvíjali ich výrobné skúsenosti, ich zručnosť v práci, ich schopnosť používať výrobné nástroje.

Podľa toho, ako sa menili a rozvíjali v dejinách výrobné sily spoločnosti, menili sa a rozvíjali výrobné vzťahy ľudí, ich hospodárske vzťahy.

Dejiny poznajú päť hlavných typov výrobných vzťahov: prapôvodno-pospolný, otrokársky, feudálny, kapitalistický a socialistický.

V prapôvodno-pospolnom zriadení je základom výrobných vzťahov spoločenské vlastníctvo výrobných prostriedkov. To v podstate zodpovedá charakteru výrobných síl v tomto období. Kamenné nástroje, potom luk a šípy vylučovali možnosť, aby jednotlivec sám bojoval s prírodnými silami a s divou zverou. Aby si ľudia mohli nazbierať plodov v lese, nachytať rýb o vode, postaviť nejaké obydlie, boli prinútení pracovať spoločne, ak sa nechceli stať obeťou smrti hladom, divých zverov alebo susedných spoločností. Spoločná práca vedie k spoločnému vlastníctvu výrobných prostriedkov, ako aj produktov výroby. Tu ešte nejestvujú pojmy pre

súkromné vlastníctvo výrobných prostriedkov, ak odhladneme od osobného vlastníctva niektorých výrobných nástrojov, ktoré sú zároveň zbraňami na obranu pred divou zverou. Tu niet vykorisťovania, niet tried.

V otrokárskom zriadení je základom výrobných vzťahov otrokárovo vlastníctvo výrobných prostriedkov, ako aj vlastníctvo nad človekom, ktorý pracuje vo výrobe – nad otrokom, ktorého môže otrokár predať, kúpiť, zabiť ako dobytok. Takéto výrobné vzťahy v podstate zodpovedajú stavu výrobných síl v tomto období.

Namiesto kamenných nástrojov mali teraz ľudia kovové nástroje, namiesto úbohého a primitívneho poľovníckeho hospodárstva, ktoré ešte nepoznalo ani chov dobytka ani poľnohospodárstvo, zjavil sa chov dobytka, poľnohospodárstvo, remeslá a deľba práce medzi týmito odvetvami výroby, naskytla sa možnosť výmeny výrobkov medzi jednotlivcami a spoločnosťami, možnosť nahromadenia bohatstva v rukách niekoľkých ľudí, skutočné nahromadenie výrobných prostriedkov v rukách menšiny, možnosť podrobiť väčšinu menšinou a premeniť členov väčšiny na otrokov. Tu už niet spoločnej a slobodnej práce všetkých členov spoločnosti vo výrobnom procese, tu panuje nútená práca otrokov, vykorisťovaných nepracujúcimi otrokármi. Preto tiež niet spoločného vlastníctva výrobných prostriedkov, práve ako niet spoločného vlastníctva produktov výroby. Vystriedalo ho súkromné vlastníctvo. Tu otrokár je pravým a hlavným vlastníkom v plnom zmysle tohto slova.

Bohatí a chudobní, vykorisťovatelia a vykorisťovaní, plnoprávni a bezprávnici, neúprosný triedny boj medzi nimi – taký je obraz otrokárského zriadenia.

Vo feudálnom zriadení je základom výrobných vzťahov feudálovo vlastníctvo výrobných prostriedkov a jeho neúplné vlastníctvo nad človekom, ktorý pracuje vo výrobe – nad nevoľníkom, ktorého feudálny pán už nesmie zabiť, ktorého však môže predať alebo kúpiť. Popri feudálnom vlastníctve jestvuje roľníckovo a remeselníckovo individuálne vlastníctvo výrobných nástrojov a jeho súkromného hospodárstva, založené na osobnej práci. Takéto výrobné vzťahy v podstate zodpovedajú stavu výrobných síl v tomto období. Ďalšie zdokonalenie v tavení a spracovaní železa, rozšírenie železného pluhu a tkáčskych krosien, ďalší rozvoj poľnohospodárstva, záhradníctva, vinohradníctva, výroby oleja, vznik ma-

nufaktúrnych podnikov popri remeselníckych dielnách – také sú charakteristické črty stavu výrobných síl.

Nové výrobné sily vyžadujú, aby pracovník prejavoval vo výrobe určitú iniciatívu, určitú chuť do práce, a mal záujem na práci. Preto feudálny pán zanecháva otroka ako pracovníka, ktorý nemá záujem na práci a nemá vonkoncom nijakej iniciatívy a dáva prednosť nevoľníkovi, ktorý má svoje hospodárstvo, svoje výrobné nástroje a ktorý má určitý záujem na práci, nevyhnutný na to, aby obrábal pôdu a odvádzal feudálnemu pánovi v naturáliách časť svojej úrody. Súkromné vlastníctvo sa tu rozvíja ďalej. Vykorišťovanie je takmer práve tak neúprosne ako za otroctva, je len o niečo zmiernené. Triedny boj medzi vykorisťovateľmi a vykorisťovanými tvorí hlavnú črtu feudálneho zriadenia.

V kapitalistickom zriadení je základom výrobných vzťahov kapitalistické vlastníctvo výrobných prostriedkov, pričom nejestvuje vlastníctvo nad ľuďmi, ktorí pracujú vo výrobe – nad námezdnými robotníkmi, ktorých kapitalista nemôže zabiť ani predať, lebo sú osobne slobodní; sú však pozbavení výrobných prostriedkov, a aby neumreli hladom, sú nútení predávať svoju pracovnú silu kapitalistovi a nieť na šiji jarmo vykorisťovania. Popri kapitalistickom vlastníctve výrobných prostriedkov jestvuje a je spočiatku veľmi rozšírené súkromné vlastníctvo výrobných prostriedkov, založené na osobnej práci, vlastníctvo, prislúchajúce roľníkovi a remeselníkovi, oslobodeným od nevoľníckej závislosti. Namiesto remeselníckych dielní a manufaktúrnych podnikov vznikli obrovské továrne a závody, vybavené strojmi. Namiesto šľachtických panstiev, obrábaných primitívnymi roľníckymi výrobnými nástrojmi, vznikli kapitalistické veľkopodniky, spravované na základe agrotechniky a vybavené poľnohospodárskymi strojmi.

Nové výrobné sily vyžadujú, aby ľudia, pracujúci vo výrobe, boli kultúrnejší a chápavejší ako zaostali a nevzdelaní nevoľníci, aby boli schopní rozumieť stroju a správne ním narábať. Preto dávajú kapitalisti prednosť námezdnom robotníkovi, zbavených nevoľníckych okov, robotníkom na takej kultúrnej úrovni, aby mohli stroje správne obsluhovať.

Keď však kapitalizmus vystupňoval výrobné sily do obrovských rozmerov, zaplietol sa do protirečení, ktoré nemôže rozriešiť. Kapitalizmus tým, že vyrába stále viac a viac tovarov a znižuje ceny tovarov, zostreje konkurenciu, privádza na mizinu masy drobných a stredných súkromných vlastníkov, premieňa ich na proletárov a znižuje ich kúpnu schopnosť, čím sa odbyt vyrobených tovarov stáva nemožným. Kapitalizmus tým, že rozširuje výrobu a sústreďuje v obrovských továrňach a závodoch milióny robotníkov, vtláča výrobnému procesu spoločenský charakter a tým podkopáva svoju vlastnú základňu, pretože spoločenský charakter výrobného procesu vyžaduje spoločenské vlastníctvo výrobných prostriedkov, kým vlastníctvo výrobných prostriedkov zostáva súkromno-kapitalistickým, nezlučiteľným so spoločenským charakterom výrobného procesu.

Tieto nezmieriteľné protirečenia medzi charakterom výrobných síl a výrobnými vzťahmi sa prejavujú v periodických krízach nadvýroby, keď kapitalisti, nenachodiac v masách ľudu, ktorý sami zbedačili, dopyt, schopný platenia, sú prinútení spáliť výrobky, ničiť hotové tovary, zastavovať výrobu, ničiť výrobné sily, keď milióny obyvateľov musia trpieť nezamestnanosťou a hladovať nie preto, že niet tovarov, ale preto, že tovarov sa vyrobilo príliš mnoho.

To znamená, že kapitalistické výrobné vzťahy prestali zodpovedať stavu výrobných síl spoločnosti a dostali sa s nimi do nezmieriteľného protirečenia.

To znamená, že kapitalizmus je tehotný revolúciou, ktorá je povolaná zmeniť terajšie kapitalistické vlastníctvo výrobných prostriedkov vlastníctvom socialistickým.

To znamená, že podstatnou črtou kapitalistického zriadenia je najostrejší triedny boj medzi vykorisťovateľmi a vykorisťovanými.

Vykorisťovateľov ani vykorisťovaných. Vyrobené produkty sa rozdeľujú podľa práce v zhode so zásadou „Kto nepracuje, nech nejé“. Vzájomné vzťahy ľudí vo výrobnom procese majú tu charakter vzťahov družnej spolupráce a socialistickej vzájomnej pomoci pracujúcich, oslobodených od vykorisťovania. Tu sú výrobné vzťahy v úplnom súlade so stavom výrobných síl, lebo spoločenský charakter výrobného procesu sa upevňuje spoločenským vlastníctvom výrobných prostriedkov.

Preto socialistická výroba v ZSSR nepozná periodické krízy nadvýroby a absurdnosti s nimi spojené.

Preto sa tu výrobné sily rozvíjajú urýchlenným tempom, lebo zodpovedajúce im výrobné vzťahy poskytujú im voľný priestor pre takýto rozvoj.

Taký je obraz vývinu výrobných vzťahov ľudí v priebehu dejín ľudstva.

Taká je závislosť rozvoja výrobných vzťahov od rozvoja výrobných síl spoločnosti, predovšetkým od rozvoja výrobných nástrojov, v dôsledku čoho zmeny a rozvoj výrobných síl privedú skôr alebo neskôr k príslušným zmenám a rozvoju výrobných vzťahov.

„Používať a tvoriť pracovné prostriedky,“ hovorí Marx, „i keď je to v zárodkoch vlastné už niektorým druhom živočíchov, je charakteristickou črtou špecificky ľudského pracovného procesu, a preto Franklin definuje človeka ako živočícha, ktorý zhotovuje nástroje. Takú istú dôležitosť, akú má zloženie pozostatkov kostí pre bádanie ústrojenstva vymretých živočíšnych druhov, majú pozostatky pracovných prostriedkov pre skúmanie odumretých spoločensko-hospodárskych formácií. Hospodárske epochy sa ne-

rozlišujú podľa toho, čo sa vyrába, ale podľa toho, ako sa vyrába... Pracovné prostriedky nie sú len meradlom vývinu ľudskej pracovnej sily, ale aj ukazovateľom tých spoločenských vzťahov, pri ktorých sa pracuje.“ (K. Marx, „Kapitál“, zv.I, str. 121, ruské vydanie z r. 1935.)

A ďalej:

„Spoločenské vzťahy sú úzko späté s výrobnými silami. Tým, že ľudia získavajú nové výrobné sily, menia svoj spôsob výroby a so zmenou spôsobu výroby, so zmenou spôsobu zachovania svojho života menia všetky svoje spoločenské vzťahy. Ručný mlynček dáva spoločnosť so suzerénom (feudálnym pánom, J.V.St.) na čele, parný mlyn – spoločnosť s priemyslovým kapitalistom.“ (K. Marx a F. Engels, zv.V, str.364)

„Neprestajne prebieha proces narastania výrobných síl, rozvracanie spoločenských vzťahov, vznikanie ideí, nehybná je len abstrakcia pohybu.“ (Tamže, str.364)

Engels, charakterizujú historický materializmus, sformulovaný v „Manifeste komunistickej strany“, hovorí:

„Hospodárska výroba a z nej nevyhnutne vyplývajúce zloženie spoločnosti v ktorejkoľvek historickej epoche tvoria základ politických a duchovných dejín tejto epochy... V zhode s tým (od dôb rozkladu pravekej pospolnej držby pôdy) boli celé dejiny dejinami triedneho boja medzi vykorisťovanými a vykorisťujúcimi, medzi podrobenými a panujúcimi triedami na rozličných stupňoch spoločenského vývinu... Teraz tento boj dosiahol stupňa, keď sa vykorisťovaná a utláčaná trieda (proletariát) nemôže už oslobodiť od vykorisťujúcej a utláčajúcej ju triedy (od buržoázie), ak neoslobodí zároveň navždy celú spoločnosť od vykorisťovania, útľaku a triedneho boja...“ (Engelsova predmluva k nemeckému „Manifestu“)

d) Tretia zvláštnosť výroby spočíva v tom, že nové výrobné sily a im zodpovedajúce výrobné vzťahy nevznikajú oddelene od starého zriadenia, po zániku starého zriadenia, ale v lone starého zriadenia, že nevznikajú v dôsledku zámernej, uvedomelej činnosti ľudí, ale živelne, neuvedomele, nezávisle od vôle ľudí. Vznikajú živelne a nezávisle od vôle ľudí z dvoch príčin.

Po prvé preto, že ľudia si nemôžu slobodne zvoliť ten alebo onen spôsob výroby, lebo každá nová generácia, vstupujú do života, nachádza už hotové výrobné sily a výrobné vzťahy ako výsledok práce minulých generácií, takže musí prijať zprvu všetko to, čo nachádza hotové v oblasti výroby, a prispôbiť sa tomu, aby mala možnosť vyrábať materiálne statky.

Po druhé preto, že – zdokonaľujú ten alebo onen výrobný nástroj, ten alebo onen prvok výrobných síl – ľudia si neuvedomujú, nechápu a nezamyslia sa nad tým, k akým spoločenským dôsledkom musia priviesť tieto zdokonalenia, lež myslia iba na svoje každodenné záujmy, na to aby si obľahčili svoju prácu a dosiahli nejakú bezprostrednú, hmatateľnú výhodu pre seba.

Keď niektorí členovia prapôvodnej pospolnej spoločnosti postupne a nevdojak prechádzali od kamenných nástrojov k železným, prirodzene, nevedeli a nezamysleli sa nad tým, k akým spo-

ločenským dôsledkom privedie táto novota, nechápali a neuvedomovali si, že prechod ku kovovým nástrojom znamená prevrat vo výrobe, že privedie napokon k otrokárskeму zriadeniu – chceli si proste obľahčiť svoju prácu a dosiahnuť okamžitú citeľnú výhodu, - ich uvedomelá činnosť sa obmedzovala na úzky rámec tejto každodennej osobnej výhody.

Keď v období feudálneho zriadenia začala mladá európska buržoázia popri cechových dielňach stavať veľké manufaktúrne podniky a tým rozvinula výrobné sily spoločnosti,

prirodzene, nevedela a nezamyslela sa nad tým, k akým spoločenským dôsledkom povedie táto novota, neuvedomovala si a nechápala, že táto „malá“ novota privedie k takému preskupeniu spoločenských síl, ktoré sa musí skončiť revolúciou tak proti kráľovskej moci, ktorej milosť si tak veľmi vážila, ako i proti šľachticom, do radov ktorých sa často usilovali dostať jej najlepší predstavitelia, - chcela prosto zlacnieť výrobu tovarov, hodiť čo najväčšie množstvo tovarov na trhy Ázie a práve objavenej Ameriky a dosiahnuť čo najväčšie zisky – jej uvedomelá činnosť sa obmedzovala na úzky rámec tejto bežnej praxe.

Keď ruskí kapitalisti spolu so zahraničnými kapitalistami usilovne zavádzali v Rusku moderný zmechanizovaný veľkopriemysel, ponechávajúc carizmus nedotknutý a vydávajúc roľníkov na pospas statkárom, prirodzene, nevedeli a nezamysleli sa nad tým, k akým spoločenským dôsledkom privedie tento značný vzrast výrobných síl, neuvedomovali si a nechápali, že tento významný skok v oblasti výrobných síl spoločnosti privedie k takému preskupeniu spoločenských síl, ktoré umožní proletariátu získať za spojenca roľníctvo a uskutočniť víťaznú socialistickú revolúciu – chceli prosto do krajnosti rozšíriť priemyselnú výrobu, zmocniť sa obrovského vnútorného trhu, stať sa monopolistami a vytláčať z národného hospodárstva čo najväčšie zisky – ich uvedomelá činnosť neprekračovala ich každodenné úzko praktické záujmy.

V zhode s tým Marx hovorí:

„V spoločenskej produkcii svojho života (t.j. v produkcii materiálnych statkov, nevyhnutných pre ľudský život – J.V.St.) vstupujú ľudia do určitých, nevyhnutných, od ich vôle nezávislých vzťahov, výrobných vzťahov, ktoré zodpovedajú určitému stupňu vývinu ich materiálnych výrobných síl.“ (K. Marx, Vybrané diela, zv.I, str.269.)

To však neznamená, že zmeny výrobných vzťahov a prechod od starých výrobných vzťahov k novým prebieha hladko, bez kon-

fliktov a bez otrasov. Naopak, taký prechod sa uskutočňuje obyčajne revolučným odstránením starých výrobných vzťahov a nastolením nových. Až do istého času vývin výrobných síl a zmeny v oblasti výrobných vzťahov prebiehajú živelne, nezávisle od vôle ľudí. To sa však deje len do určitej chvíle, do chvíle, kým vzniknuté a rozvíjajúce sa vzťahy náležite nedozrejú. Potom, keď nové výrobné sily dozreli, jestvujúce výrobné vzťahy a ich nositelia – panujúce triedy – menia sa na „neprekonateľnú“ prekážku, ktorú možno odstrániť z cesty len uvedomelou činnosťou

nových tried, násilnými akciami týchto tried, revolúciou. Tu obzvlášť nápadne vystupuje do popredia obrovská úloha nových spoločenských ideí, nových politických ustanovizní, novej politickej moci, ktoré sú povolané násilím odstrániť staré výrobné vzťahy. Na základe konfliktu medzi novými výrobnými silami a starými výrobnými vzťahmi, na základe nových hospodárskych potrieb spoločnosti vznikajú nové spoločenské idey, nové idey organizujú a mobilizujú masy, masy sa združujú v novú politickú armádu, utvárajú novú revolučnú moc a využívajú ju na to, aby násilím odstránili staré poriadky vo výrobných vzťahoch a nastolili poriadky nové. Živelný proces vývinu ustupuje uvedomelej činnosti ľudí, pokojný vývin – násilnému prevratu, evolúcia – revolúcii.

„Proletariát,“ hovorí Marx, „sa v boji proti buržoázii nevyhnutne zjednocuje v triedu..., revolúciou sa mení na panujúcu triedu a ako panujúca trieda násilím odstraňuje staré výrobné vzťahy.“ (Manifest komunistickej strany, ruské vydanie z roku 1938, str.52)

A ďalej:

„Proletariát využije svoje politické panstvo, aby vyrval buržoázii krok za krokom všetok kapitál, aby sústredil všetky výrobné nástroje v rukách štátu, t.j. proletariátu, zorganizovaného v panujúcu triedu a aby čo možno najrýchlejšie rozmnožil masu výrobných síl.“ (Tamže, str.50)

„Násilie je pôrodnou babičkou každej starej spoločnosti, keď je tehotná novou.“ (K. Marx, „Kapitál“, zv.I, str. 603, r.1935)

Geniálnu formuláciu podstaty historického materializmu podal Marx roku 1859 v historickom „predslove“ ku svojej znamenitej knihe „Ku kritike politickej ekonómie“:

„V spoločenskej produkcii svojho života vstupujú ľudia do určitých, nevyhnutných, od ich vôle nezávislých vzťahov, výrobných vzťahov, ktoré zodpovedajú určitému stupňu vývinu ich materiálnych a výrobných síl. Súhrn týchto výrobných vzťahov tvorí hospodársku štruktúru spoločnosti, reálnu základňu, nad ktorou sa zdvíha právna a politická nadstavba a ktorej zodpovedajú určité formy spoločenského vedomia. Spôsob výroby

materiálneho života podmieňuje sociálny, politický a duchovný život vôbec. Nie vedomie ľudí určuje ich bytie, ale, naopak, ich spoločenské bytie určuje ich vedomie. Na určitom stupni svojho vývinu sa materiálne výrobné sily spoločnosti dostávajú do protirečenia s jestvujúcimi výrobnými vzťahmi, alebo – čo je iba právnym výrazom toho – s vlastníckymi vzťahmi, v medziach ktorých sa doteraz vyvíjali. Z foriem rozvoja výrobných síl sa tieto vzťahy menia na ich okovy. Vtedy nastáva epocha sociálnej revolúcie. So zmenou hospodárskej základne prebieha rýchlejšie alebo pomalšie prevrat v celej obrovskej nadstavbe. Pri skúmaní takýchto prevratov treba vždy odlišovať materiálny, prírodovedecky presne zistiteľný prevrat v hospodárskych výrobných podmienkach od právnych, politických, náboženských, umeleckých alebo filozofických, skrátka: od ideologických foriem, v ktorých si ľudia uvedomujú tento konflikt a ho vybojuvávajú. Ako o jednotlivom človekovi nemožno usudzovať podľa toho, čo si sám o sebe myslí, práve tak nemožno usudzovať o takejto prevratnej epoche podľa jej vedomia. Naopak, toto vedomie treba vysvetliť z protirečenia materiálneho života, z jestvujúceho konfliktu medzi spoločenskými výrobnými silami a výrobnými vzťahmi. Ani jedna spoločenská formácia nezaniká skôr, kým sa nerozvinú všetky výrobné sily, pre ktoré je v nej dosť priestoru, a nové, vyššie výrobné vzťahy sa nikdy nezjavia skôr, kým nedozrejú materiálne podmienky ich existencie v lone samotnej starej spoločnosti. Preto ľudstvo si kladie vždy iba také úlohy, ktoré môže vyriešiť, pretože pri dôkladnejšom skúmaní sa vždy ukáže, že sama úloha vzniká iba vtedy, keď materiálne podmienky jej riešenia už jestvujú alebo sú aspoň v procese svojho vzniku.“ (K. Marx, Vybrané diela, zv.I, str. 269-270)

Tak je to s marxistickým materializmom, ak ho aplikujeme na spoločenský život, na dejiny spoločnosti .

Také sú hlavné črty dialektického a historického materializmu.

Vydal Socialistický zväz mladých

Zdroj: J. Stalin: Otázky leninizmu, Pravda, Bratislava, 1948, s.633-663

WWW.SZM.HNG.SK